

## БУЮК ДАВЛАТЧИЛИК АСОСЧИСИ АМИР ТЕМУР

*Кўшинларнинг кундалик фаолиятини бошқариш  
кафедраси катта ўқитувчиси  
подполковник Д.Турсуматов*

Бошқариш амалиётининг дастлабки куртаклари Ю.Цезар, А.Македонский, Туркистонда эса ўрта аср даврида Амир Темур хукмронлиги вақтидан бошлаб шакиллана бошлаган.

Ўзбекистонда бошқарувнинг назарий асослари ва унинг асосий тамойиллари XIII –XIV асрларга келиб Амир Темур хукмронлиги даврига келиб шакиллана бошлаган. Буюк саркарда «Темур тузуклари» асарида қандай қилиб ҳокимиятни қўлга киритгани, сиёсий ва ҳарбий фаолияти ҳақидаги сирлар, унинг бошқариш санъати, шу билан бирга истилочиликка қандай раҳбарлик қилганини ўзи изоҳлаб берган.

«Темур тузуклари» жаҳонга машҳур асар. Унинг қўлёзма нусхалари дунёдаги деярли барча мамлакатлар (Ҳиндистон, Эрон, Англия, Дания, Франция, Россия, Германия, Арманистон, Ўзбекистон ва бошқа)нинг кутуб хоналарида мавжуд. Асар икки қисмдан иборат. Биринчи қисм Амир Темур ўз давлатини барпо этиши ва уни ҳар жиҳатдан мустаҳкамлаш, мукамал қуролланган қудратли қўшин тузиш борасида татбиқ этган тузуклари ва режаларидан иборат бўлиб, хатто қўшиннинг жанговар сафланиш тартиби ҳам махсус жадваллар орқали кўрсатиб берилган. Асарнинг ўн уч қисм (кенгаш)дан иборат иккинчи қисмида эса хазрат соҳибқироннинг кучли феодал давлатини барпо этиш, қўшин тузиш, душман лашкарини синдириш юзасидан тузилган кенгашлари ва амалга оширган ишлари ўз ифодасини топган. [1]

Амир Темур зукко, тажрибали ва сиёсатдон давлат арбоби эди. У ўзи тузмоқчи бўлган давлатнинг марказий девони ва маҳаллий ҳокимиятнинг қандай, қайси ижтимоий тоифаларга таяниши, мансабдор шахслар,

уларнинг сифатлари ҳамда бурч ва вазифаларини олдиндан белгилаб берган.

Амир Темур давлат бошлиғига хос хусусиятлар ҳақида куйидагиларни таъкидлайди:

1. У ўз сўзига эга бўлсин, ишини ўзи билиб қилсин.
2. Ҳар нарсада адолатпеша бўлсин, қошида инсофли, адолатли вазифалар тутсин.
3. Мамлакатда буйруқ ва таъкидланишлар фақат подшоҳнинг ихтиёрида бўлиши лозим.
4. Подшоҳ ўз қарорида қатъий бўлсин.
5. Подшоҳ қандай ҳукум чиқаришидан қатъи назар, амалга оширилиши зарур.
6. Подшоҳлик ишларини бошқага топшириб, эркни унга бериб кўймасин.
7. Салтанат юритишда ҳар кимнинг сўзини эшитсин, ҳар кимдан фикр олсин, лекин қайси бири фойдали бўлса, уни вақтида ишлатсин.
8. Салтанат ишларида, сипоҳ ва раиятга боғлиқ масалаларда бошқаларнинг сўз ва феълига қараб иш тутмасин.
9. Подшоҳнинг ҳайбати сипоҳлар ва раият кўнглида шундай ўрнашган бўлиши керакки, унинг амир фармониغا ҳеч ким қаршилиқ қилишга журъат этолмасин, итоат ва тобеъликда бўлсин, исён кўтармасин.
10. Подшоҳ нима қилса, ўз ихтиёри билан қилсин, нима деса ўз сўзида қатъий турсин.
11. Салтанат ишларида, ҳукм юргизишда ўзини ягона билиб, ҳеч кимни ўзига салтанат шериги этмасин.
12. Мажлис аҳлидан огоҳ ва хушёр бўлсинким, улар кўпинча айб ахтариб, ташқарига гап ташийдилар, подшоҳнинг сўзидан, ишидан вазирлар ва амирларга ҳабар бериб турадилар.

Амир Темур 1370 йили мустақил ҳуқумдор бўлгач, давлатдорлик бобидаги дастлабки тадбири, Шаҳрисабзда қурултой чақириб, давлатнинг бошқарув тизимини эълон қилади.

Соҳибқирон Амир Темур улкан давлат барпо этиш билан бирга, унинг сиёсий, иқтисодий, ҳуқуқий ва маданий-маънавий салоҳиятига ҳам катта эътибор қаратган. У нафақат Мовароуннаҳрда, балки бутун давлати ҳудудида ободончилик ишларини амалга оширган. Кўплаб катта ва кичик шаҳарлар, қўрғонлар, қарвонсаройлар, бозорлар, раҳбатлар, янги суғориш тармоқлари яратиб, экинзорларни кенгайтириш, боғ-роғ яратиш, масжидлар, хонақоҳлар, яқинлари ва улуғ шахслар қабрлари устига қурилган мақбаралар Соҳибқирондан тарих зарварақларида қолган ёдгорликлардир. [2]

Тарих кўрсатдики, Амир Темур ўз даврида ҳуқуқий демократик давлат қуриш назариясини яратган ва амалиётда бу давлатни қурган.

Буюк давлатчиликка асос солган Амир Темур ўз тузукларида: «Сармояси қўлидан кетиб қолган савдогарга ўз сармоясини қайтадан тиклаб олиши учун хазинадан етарли миқдорда олтин берилсин. Дехқонлар ва раиятдан қайси бирининг деҳқончилик қилишга қурби етмай қолган бўлса, унга экин-текин учун зарур уруғ ва асбоб тайёрлаб берилсин. Агар фуқародан бирининг уй- иморати бузилиб, тузатишга қурби етмаса, керакли ускуналарни етказиб бериб, унга ёрдам берилсин»,- деб таъкидлан эди.

Давлатни идора қилишда вазирлар, амирлар ва вилоятларда ўтирган ноибларнинг ўрни бениҳоят катта бўлган. Шунинг учун ҳам Амир Темур уларни танлаш ва вазифаларга тайинлаш ишига алоҳида аҳамият берган. Улар соҳибқироннинг фикрича садоқатли, ахлоқий, пок, адолатпеша, тинчликсевар ва ташаббускор одамлар бўлиши керак. «Тузуклар» муаллифининг фикрига кўра, масалан вазирлар тўрт сифатга эга бўлишлари шарт:

1. Асиллик, тоза насиллик ва улуғворлик.

2. Ақлу фаросатли.

3. Сипох билан раият аҳволидан бохабарлик ва уларга ғамхўрлик кўрсатиш, улар билан яхши муомалада бўлиш.

4. Сабру бардошлилик, мулойимлик.

«Тузуклар»да келтирилган маълумотларга кўра, Амир Темур ўз давлатини бир учи Чину Мочин ва иккинчи учи Шом худудида бўлган улкан мамлакатни бор-йўғи етти нафар вазир ёрдамида бошқарган.

Эл-юртнинг ободонлиги, салтанатнинг устуворлиги кўп жиҳатдан мана шу вазирларга боғлиқ бўлган. Бошқарув тизимининг шу тариқа оқилона ташкил этилиши унинг негизида инсон манфаатлари ётганлиги, давлат сиёсатининг бошқарувга ижобий таъсири дунёда буюк давлат пайдо бўлиши билан яқунланди. Марказлашган буюк, иқтисодий баркамол, сиёсий барқарор давлатнинг шакилланишига олиб келган бошқарув назарияси фақат шу давлатдагина эмас, балки бошқа ўлкаларда ҳам давлатни илмий бошқариш назарияси сифатида қўлланила бошлади.

Амир Темур ўз тузукларида: «Салтанатим қонун-қоидаларини ислом дини ва кишиларнинг энг хайирлиси ҳазрати Мухаммаднинг шариатига боғлаб, иззату ҳурматлаш вожиб бўлган онҳазратнинг авлоди ва саҳобаларига муҳаббат билдирган холда уларни мустаҳкамладим. Салтанатим мартабасини қонун-қоидалар асосида шундай сақладимки, салтанатим ишларига аралашиб, зиён етказишга ҳеч бир кимсанинг қурби етмасди», -деб ёзган эди. [3]

Амир Темурнинг давлатчилик ва дипломатия, ҳарбий маҳорат, бунёдкорлик салоҳияти, илму фан, санъат ва меъморчиликка оид қарашлари, ҳаётнинг маъно-мазмуни, инсонни улуғлайдиган эзгу ишлар ҳақида билдирган фикрлари, дину диёнат ва адолатни жойига қўйиш, салтанат ишларини кенгаш ва тадбир асосида амалга ошириш, ҳар бир масалада узоқни кўзлаб, эл манфаатини ўйлаб иш тутиш билан боғлиқ ибратли фазилатларини алоҳида таъкидлаш ўринлидир.

Амир Темур ҳокимият тепасига келгач, ўз давлатининг халқаро миқёсдаги мавқеини мустаҳкамлашга киришди. Кўпгина шаҳарлар Буюк ипак йўли ва унинг тармоқлари устида жойлашган эди. Амир Темурнинг бошқа давлатлар билан олиб борган элчилик муносабатларида, ёзишмаларида мамлакатлар ўртасида савдо-сотиқни ривожлантириш масаласини алоҳида таъкидлагани замирида ҳам ободончилик, айниқса шаҳарларни юксалтириш истиқболи режаси ётарди.

Амир Темур ўзи билибми-билмасданми, лекин бир қатор халқлар ва юртларга мустамлакачилар зулмидан озод бўлишда ёрдам берган. Масалан, ўша даврнинг энг қудратли подшоҳларидан ҳисобланган Боязид Илдирымни (1389-1402) тор-мор келтириб (1402) Ўсмонли туркларнинг истибдодига тушиб қолган Болқон ярим оролидаги халқлар ва мамлакатларга озодлик бағишлади. Олтин ўрда хони Тўхтамишни (1376-1395) икки марта (1391 ва 1395) тор-мор келтириб, Россиянинг мўғуллар ҳукумронлигидан қутилишини қарийиб 300 йилга тезлаштирди.

Амир Темур замонида ёзилган асарларни қунт билан мутолаа қилсангиз, унинг кўп яхши сифатлари (тўғрилиқ, мурувватлилик, эл- юртга меҳр-муҳаббат, адолатпарвар ҳукумдор ва б.қ.) билан танишасиз. Унинг мурувватли ва донишманд инсон бўлганини англайсиз.

Мустақиллик шарофати билан Амир Темурни тарихий шахс сифатида ўрганиш ва унинг хизматларини ҳаққоний баҳолаш имконияти пайдо бўлди. Республикада шу даврда, бевосита Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти Ислам Каримовнинг ташаббуси билан соҳибқирон Амир Темурнинг тарихдаги давлатдорлик салоҳияти, юрт озодлиги йўлида фидойиларча олиб борган курашлари, салтанат равнақи соҳасидаги, ободончилик бобидаги хизматлари, мамлакатнинг халқаро миқёсдаги нуфузини оширишдаги тадбирлари ҳақида тарих саҳифаларидан ўрин олган маълумотларни, аввало, ўз халқимизга, қолаверса, жаҳон кўламида кенг оммага етказиш мақсадида, қатор хайрли ишлар амалга оширилди. Соҳибқиронга авлодларнинг самимий эҳтироми белгиси сифатида, унинг

сиймосини абадийлаштириш мақсадида, Тошкент, Самарқанд ва Шаҳрисабз шаҳарларида Амир Темур ҳайкаллари ўрнатилди. [4]

Ҳозирги менежмент фанида таъкидланган бошқаришнинг иқтисодий, инсоний, оқилона ва самарали шаклини яратиш борасида ҳаракатлар «Темур тузуклари»да ўз аксини топиб, ҳозиргача ҳам ўзининг қимматини йўқотмаган. Аксинча, бугунги Ўзбекистоннинг иқтисодий ва сиёсий мустақиллиги гуркираб ривожланаётган пайтда ҳам бошқаришни ташкил қилишда муҳим дастур сифатида қўлланилмоқда.

### **Фойдаланилган адабиётлар:**

1. Шарифхўжаев М., Абдуллаев Ё. «Менежмент». Ўқув қўлланма Тошкент-«Меҳнат»-2000.
2. Абдухалимов Б. ва бошқалар. Темур тузуклари. Тошкент-«Ўзбекистон»- 2011.
3. Ахмедов Б. Амир Темур дарслари. Қўлланма. «Шарқ» нашриёт-МАТБАА акциядорлик компанияси бош таҳририяти. Тошкент -2001.
4. Бўриев О. Соҳибқирон Амир Темур. Ўқув қўлланма. Тошкент-«Ўзбекистон»- 2011.